

De uitgevers de Wit en Visscher in de Cultuurbibliotheek

Dit opstel gaat over twee succesvolle uitgevers in het Amsterdam van de gouden eeuw en wat de Cultuurbibliotheek daaromtrent te bieden heeft.

F. de Wit en Nic. Visscher waren uitgevers van kaarten. Het is een boeiend koppel. Ze maakten gelijkaardige kaarten, die vaak van de zelfde bronnen komen, en, even moeilijk te dateren zijn. Ze waren concurrenten, maar konden occasioneel ook wel samenwerken wanneer het goed uitkwam. Ze hadden bovenal een flair voor zaken want ze begrepen dat er een markt openlag voor encyclopedische kaarten, en atlassen zonder tekst, die goedkoper waren dan de uitgaven van de firma Blaeu. Kaarten die veel gegevens bevatten, nuttig voor zakenmensen, bestuurders en geëmancipeerde burgers.

Frederick de Wit was afkomstig uit Gouda, geboren in 1630, maar vestigde zich al vroeg in Amsterdam (1648). Hij stierf er in 1706. De uitgeverij was volledig zijn werk. Hij leerde graveren en kocht platen van vroegere bedrijven. Hij was zijn firma. Na zijn dood werden zijn platen verkocht aan Pieter Mortier (1661-1711).

Nicolaes Visscher was een volbloed Amsterdammer (1618-1679) en een vertegenwoordiger van een geslacht uitgevers. Het bedrijf werd door zijn vader **Claes Jansz Visscher** (1587-1652) gesticht en voortgezet door **Nicolaes Visscher II** (1649-1702) en zijn weduwe **Elizabeth Versey** die het bedrijf runde tot 1726. Toen kwam heel wat materiaal in handen van Andries de Leth (Amsterdam 1662 – Amsterdam 1731), Pieter Schenk (Elberfeld 1660 – Leipzig 1711) en Carel Allard (Amsterdam 1648 – Amsterdam 1709).

FREDERICK DE WIT

Het is een goed idee de studie van Frederick de Wit aan te vatten met het boek van George Carhart, *Frederick de Wit and the first concise reference atlas*, E.J. Brill en HES & De Graaf, 2016 (CB 2016/422).

Een mooie aanvulling is *Papieren pracht uit de Amsterdamse Gouden Eeuw. Geschenken van het Dr. Th. J. Steenbergen Fonds*, 2011 (CB 2013/3133).

ORIGINELE KAARTEN

De Cultuurbibliotheek bezit van hem 12 originele losse kaarten. Men kan die in de catalogus on line (www.cultuurbibliotheek.be) opvragen onder auteur: de Wit, Frederick. Ze staan beschreven als 'losbladig'.

- *Accurata descriptio famosae urbis ac arcis novae insularum, Gallice Lille et Ryssel Belgice* (CB 2007/2741).

- *Belgii regii accuratissima tabula pluribus locis recens emendata* (CB 2007/2907). Deze kaart komt ook voor in *Nieut Kaert boeck vande XVII Nederlandsche Provincien* (CB 2008/155).

- *Bruga, vulgo Brugge* (CB 2007/482 en 2007/1533).

- *Comitatus Flandriae tabula in lucem edita a Frederico De Wit Amsterodami* (CB 2007/2712). Ook in *Nieut Kaert boeck...*

- *Famosissimi fortulitii Carolo-Regii, Charleroy vulgo dictu, vera et ichtnographica effigies* (CB 2007/481).

- *Hulst* (CB 2007/476).

- *Munitissimae urbis ac arcis Tornacensis, Gallice Tournay et Belgicae dictae Doornick, descriptio ichtnographica* (CB 2007/2740).

- *Nova tabula Iperae, Gallis Ipre, Belgis Iperen* (CB 2007/483).

- *Pars Flandriae orientalis Franconatum, insulam Cadsant civitatesque Gandavum, Oostendam, Brugam, Slusam etc. continens* (CB 2007/2713).

- *Status Ecclesiasticus et Magnus Ducatus Thoscanae* (CB 2007/2738).

- *La ville de Namur avec son chateau et autres fortifications. De sterke stadt Namen met syn casteel en andere fortificatien* (CB 2007/2739).

FACSIMILE UITGAVEN

De facsimile atlas *Nieut Kaert boeck vande XVII Nederlandsche Provincien. Heruitgave van de atlas van de Nederlanden uitgegeven door F. de Wit in 1670-1672* (CB 2008/155) is een schitterend boek omwille van de 25 kaarten maar ook omwille van de inleiding door Henk A.M. van der Heijden. De titels van de 25 kaarten vindt men in onze on line catalogus.

Over zijn **wandkaarten** vindt men gegevens in *Monumenta Cartografica Neerlandica* van Günter Schilder:

- in volume II (CB 2006/1664): *Nova XVII Provinciarum descriptio*. 1652 .
- in volume VI (CB 2006/1785): *Africa 1660; America 1660; Asia 1660*.

Frederick de Wit is misschien vooral bekend door zijn **stedenatlas**. Met deze uitgave plaatste hij zich in de traditie van Sanderus en Blaeu. Die bekendheid heeft hij nu ongetwijfeld ook door de uitgave van Lannoo uit 2012 (CB 2012/3136): *Atlas De Wit. 1698. Stedenatlas van de Lage Landen van Groningen tot Kamerijk*. De inleiding is van Marieke van Delft en Peter van der Krogt. Die inleiding is een *must*.

DE FIRMA VISSCHER

Het materiaal in de CB over de drie generaties Visscher, kan men als volgt indelen:

- A. originele kaarten: de Atlas minor met 27 kaarten en 14 kaarten uit de 'collectie Bossu' (CB 2011/242).
- B. facsimile kaarten in de *Monumenta Cartographica Neerlandica* I, V en VI.
- C. een paar recentere werken over het onderwerp.

Vanaf het begin was de firma geïnteresseerd in prenten en kaarten met verslagen over de actuele oorlogen. Het genre lag goed in de markt. Günter Schilder in zijn *Early Dutch maritime cartography* (CB 2017/2650) bestempelt Claes Jansz Visscher als de meest productieve uitgever van kaarten met nieuws over de oorlogen wereldwijd. Op pp. 140-141 staat een afbeelding van de zeeslag in 1601 nabij Bantam, tussen admiraal Wolfert Harmsz met 5 schepen tegen 30 Portugese. De slag werd gewonnen door de Nederlanders. Het is een kaart van Herman Allard en Johannes Everardus Cloppenburch (1603), opnieuw uitgegeven door Claes Jansz Visscher in 3 bladen samen 41,5 x 84,5 cm. Men ziet de zeeslag en een 'Waere afbeeldinghe van alle d'eijlanden ende zeeusten gheleeghen tuschen de stat Goa ende de wijtvermaerde Moluccen'.

Dat kaarten opnieuw uitgegeven werden door een naam op de koperplaat te wissen was gebruikelijk. Claes Jansz Visscher gaf in 1617 de kaart over de specerij eilanden van Petrus Plancius, gegraveerd door "Joannes à Doetechum" en in 1592-94 uitgegeven door Cornelis Claesz (1546-1609), opnieuw uit. Hij verving de naam van de graveur door zijn eigen naam. (Zie kopie CB 2006/3535.)

Een ander voorbeeld wordt door Günter Schilder beschreven en met mooi beeldmateriaal geïllustreerd in zijn *Early Dutch maritime cartography* op pp. 279-287. In 1610 geeft Claes Jansz Visscher een kaart van Cornelis Claesz van 1589 opnieuw uit: *Pascaerte Inhoudende dat gheheele Oostersche ende Noortsche vaerwater beginnende vande hoofden tot om de noortcaep tot Moschouien, oeck doer de Sondt tot Rijghe, ende Naruen en Wijborch seer ghebetert doer C.D.* In de cartouche linksboven verandert Visscher 'Amstelreodami ex officina Cornelii nicolai ad intersigne diarij 1589' gewoon door 'Gedruckt t'Amsterdam by Claes Jansz Visscher wonende op de nieuwesysds Colck Inde Visscher1610'. De namen van de graveurs *Joannes à Dotecum* en *Baptista à Dotecum* blijven staan. De naam van de 'caertschrijver' is C[ornelis] D[oedsz] zoals in de titel vermeld. Deze cartograaf uit Edam (+ 1612) behoort tot de Noord Hollandse School, door Schilder beschreven o.c. pp. 255-265.

ORIGINELE KAARTEN

1. De Atlas minor

In het *Robertianum* -de 'schatkamer' van de bibliotheek- bewaren we een intrigerende atlas van de 'firma Visscher': *Atlas minor sive Geographia compendiosa, qua Orbis Terrarum per paucas attamen novissimas tabulas ostenditur. Amstelaedami ex officina Nicolai Visscher* (CB 2008/420).

Het boek is gebonden in een kenmerkende perkamenten band van de zeventiende eeuw. De band is echter te groot voor de kaarten en bewijst daarmee dat het boek laattijdig in die archaische maar mooie band gebonden werd. De inhoud: 1. De titel (zoals vermeld: *Atlas minor...*).

2. Een frontispice, getekend en gegraveerd door Ger. De Lairese.
3. 27 ingekleurde kaarten.

Gerard de Lairese (Luik 1640 – Amsterdam 1711) was een succesvolle schilder en collega van Rembrandt (die zijn portret schilderde). Uit het collectieve geheugen verdwenen, werd hij onlangs weer opgewekt door de tentoonstelling in Twente *Eindelijk! De Lairese*. Hij werkte voor de uitgeverij Visscher. N. Visscher II publiceerde een prentenalbum *Gerardi de Lairese, Leodiensis pictoris, Opus elegantissimum*. Dat werk is gewoonte getrouw niet gedateerd. In 1689 werd de Lairese blind.

De *Atlas minor* belooft weinig kaarten maar wel de meest recente. Wellicht is "novissimas tabulas" te beschouwen als een verkoopargument. De atlas wordt in *Atlantes Neerlandici III* (1969) van Cornelis Koeman (CB 2002/1326) op p. 166 beschreven als VIS 11. Ons exemplaar is echter onvolledig en opnieuw samengesteld. Op de frontispice staat in handschrift met inkt geschreven: Ex libris Johannis van Meiven. Continens trigintas tabulas.

Onze atlas bevat echter maar 27 kaarten. In de catalogus on line worden ze beschreven (CB 2008/420). De nummering door van Meiven is niet meer op alle kaarten te zien omdat sommige marges ingekort werden. Die nummering wordt trouwens ook niet meer gevolgd. De huidige volgorde is chaotisch. Sommige kaarten die je na mekaar verwacht, staan gescheiden; bv. *Magna Britanniae tabula* en een kaart van Engeland die verder in de atlas voorkomt.

Er is maar één kaart gedateerd: *Terra Sancta sive Promissionis, olim Palestina*. Op de kaart leest men "Visscher (met monogram) excudit 1659". Dat moet dus een kaart van Nicolaes Visscher I zijn.

2. Kaarten uit de collectie Bossu

- Caerte van t'Vrye sijnde een gedeelte en lidt van Vlaenderen waer in verthoont wert de tegenwoordige ghelegentheit van de stadt Sluys Cadsand en de doorgesteken polders met grooten vlijt gecorrigeert en verbetert* (CB 2007/465).
- Cataloniae principatus nec non Ruscionensis et Cerretaniae comitatus in eorum vicariatus peraccurate distincti* (CB 2014/3261).
- Caerte van t'Vrye synde een gedeelte van Vlaendren van nieus gecorigeert en met vlijt gebetert* (CB 2007/466).
- Comitatus Flandria* (CB 2007/2313).
- Flandriae comitatus accuratissima descriptio* (CB 2007/2315).
- Flandriae comitatus in ejusdem subjacentes ditones accuratissime divisus una cum adjacentibus* (CB 2007/2316 en 2007/2317).
- Flandriae comitatus pars australis* (CB 2007/2121).
- Flandriae comitatus pars Batavia* (CB 2007/2122).
- Flandriae comitatus pars media* (CB 2007/2119).
- Flandriae comitatus pars occidentalis* (CB 2007/2120).
- Flandriae comitatus pars orientalis* (CB 2007/2710).
- Flandriae comitatus pars septentrionalis* (CB 2007/2118).
- Kaerte van Sluys, het Zwin, ende de schansen aen weder syden* (CB 2007/464).
- Magna Britanniae tabula: comprehendens Angliae, Scotiae ac Hiberniae regna* (CB 2007/2711).

MONUMENTA CARTOGRAPHICA NEERLANDICA

De *monumenta* is een werk van Günter Schilder, uitgegeven door Canaletto/Repro-Holland van 1986 tot 2013. De reeks bestaat uit 10 delen en een index. Elk deel bestaat uit een volume kaarten en een volume 'Verklaring'.

MCN I. *Germania Inferior de novo emendata et edita per Nicolaum Ioannis Piscatorem* (CB 2006/1648).

MCN V. *Germania* (CB 2006/1767).

Illustribus ac praepotentibus Hollandiae Westfrisiaeque ordinibus patriae patribus (CB 2006/1770).

Schilder, Günter, *Monumenta Cartographica Neerlandica 05. Verklaring, Tien wandkaarten van Blaeu en Visscher*, Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1996 (CB 2006/21).

MCN VI. *Alsace (1622-31)* (CB 2006/1807).

Denmark 1630 (CB 2006/1843).

France s.d. (CB 2006/1848).
Friesland en Groningen 1628 (CB 2006/1831).
Germania 1621 (CB 2006/1805).
Great Britain and Ireland (before 1625) (CB 2006/1853).
Holland 1630 (CB 2006/1839).
Holland as a lion 1622 (CB 2006/1838).
Holstein s.d. (CB 2006/1811).
Italy 1625 (CB 2006/1859).
Leo Belgicus 1650 (CB 2006/1815).
Moravia 1627 (CB 2006/1813).
Palatinate 1621 (CB 2006/1814).
Poland s.d. (CB 2006/1862).
Second state of Flanders s.d. (CB 2006/1827).
Second state of Gelderland s.d. (CB 2006/1833).
The Seventeen Provinces, second state as sitting lion (1611-21)
(CB 2006/1820).
Spain 1623 (CB 2006/1867).
World in two hemispheres 1614 (CB 2006/1775).
World in two hemispheres 1617a (CB 2006/1776).
World in two hemispheres 1617b (CB 2006/1777).
World in two hemispheres 1639 (CB 2006/1780).
World om Mercator's projection 1652 (CB 2006/1779).
Zeeland 1636 (CB 2006/1841).

3. Moderne uitgaven in de CB van/over Visscher

Visscher, Claes Jansz, *Theatrum praecipuarum urbium Ducatus Brabantiae nec non Comitatum Flandriae et Zelandiae accurate adumbratum et in lucem editum*, Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1978 (CB 2016/270).

The world map of 1669 by Jodocus Hondius the elder & Nicolaas Visscher, Amsterdam, Nico Israel, 1978 (CB 2014/2937).

Van Ham, Willem & Danckaert, Lisette (ed.), *De wandkaart van het hertogdom Brabant uitgegeven door Nicolaas Visscher en Zacharias Roman (1656)* Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1997 (CB 2008/137).

Walter de Smaele
9 september 2017

